

Illustratie: Mari Kanstad Johnsen/HeyHeydeHaas

Het **KWAAD** in de ogen kijken

Misdaden als moord en verkrachting leiden bij voldoende bewijs tot een oordeel van de rechter en een gevangenisstraf. Je zou het hierbij kunnen laten, maar ik blijf om me heen kijken. Op zoek naar het goede en het kwade in mezelf en mijn medemens. Want moeten we het kwaad toch niet vooral moedig in de ogen kijken?

Door Leonoor van Aubel

‘Red me. Verdrijf de duivel uit mijn hoofd, mijn hart, mijn lijf. Mijn lichaam is niet langer de tempel Gods. De duivel heeft zich ervan meester gemaakt. Hij is met zijn soldaten binnengedrongen en heeft een kamp opgeslagen. Ik heb mij onvoldoende verzet. Ik heb hem mijn leven laten overheersen. Verdrijf hem. Ik smeeek je. Alsjeblieft.’

Dit is een fragment uit het boek *De vrouw die de honden eten gaf*, dat de Vlaamse schrijfster Kristien Hemmerechts in januari 2014 publiceerde. Een boek over de meest gehate vrouw van België, Michelle Martin, de ex-vrouw van Marc Dutroux. In het verhaal probeert Kristien zich te verplaatsen in Martin. Ze probeert te bewegen voorbij het collectieve idee van Martin als een monster. Wie was deze vrouw?

Ze kruipt in de huid van Martin en zoekt naar een genuanceerdere representatie van de werkelijkheid, naar de nuance die in de publieke opinie vrijwel altijd zoekraakt.

Als tweedejaars masterstudent aan de Universiteit voor Humanistiek ben ik dagelijks bezig met de vraag wat het betekent om een mens te zijn. Ik raak gefascineerd door de momenten in het leven waarop je vrijwel niets meer als vanzelfsprekend ervaart. Als verbazing, ongenoegen of overweldiging je overvallen, de kwetsbaarheid van ons leven zichtbaar wordt. Momenten waarop de essentiële vragen over wie we zijn en willen zijn zich aandienen. Momenten ook waarop we ons verhouden tot het goede en het kwade – vanuit de humanistische overtuiging dat de mens

verantwoordelijk is voor het vormgeven van zijn eigen bestaan.

De Nederlandse actrice Marie-Louise Stheins las het boek en raakte op z'n zachts gezegd gefascineerd. Samen met de Vlaamse regisseur Julie Van den Berghe maakte ze de gelijknamige theatervoorstelling, gebaseerd op het boek van Hemmerechts en verschillende documenten uit het strafproces. De voorstelling wakkerde bij mij een persoonlijke fascinatie aan: kunnen we het menselijke in het kwaad vinden, zonder deze te verbloemen? In deze krant ga ik op zoek naar onze relatie tot het kwaad. Is het een fundamenteel onderdeel van ons allemaal of worden we door externe factoren gedreven tot het kwaad? Wat kan het kwade ons leren?

▲

Weeffout

Nee, zegt mama, ik ben niet ziek.
Ik mag niet sporten, niet wandelen, niet paardrijden.
Want dan is mama alleen.
Ik mag geen boek lezen.
Want dan is mama alleen.
Ze leest in al mijn schriften. En mijn dagboek.
Soms luidop.
We draaien in cirkels.
Daarom keer ik altijd weer terug naar haar, met hangende pootjes.

Tekstfragment uit de voorstelling *De vrouw die de honden eten gaf*.
Links: Marie-Louise Stheins als Michelle Martin, foto: Bart Grietens.

De rechtbank: het kwaad aanschouwd

Het *TROEBELE* oordeel

Meneer R. heeft zijn beste vriend middels veertien kogels laten liquideren. Althans, daar wordt hij van verdacht, nu het bewijs en het oordeel van de rechter nog. Feiten en fictie, emoties en ratio komen samen tijdens een zitting in de meervoudige strafkamer te Breda, op 14 januari 2020.

Door **Leonoor van Aubel**

Ontelbare zalen met hoge plafonds en grote ramen. Ondanks de klinische ontvangsthal hangt er een antieke geur in de lucht. Soms doorbroken door het parfum van een voorbijganger. De bewakers geven me een vriendelijke glimlach. Mijn zintuigen staan op scherp. Ik heb het gevoel dat ik op moet letten. Ik voel me bekeken, maar misschien komt dat ook wel omdat ik straks naar iemand anders ga kijken.

Ik zit in de hal te wachten tussen vijftien nabestaanden. De tante van de geliquideerde man geeft me een knipoog. De weduwe vraagt: ‘Hoor jij bij ons?!’ Ik voel me betrap. Ik weet niet wat ik moet zeggen. De tante zegt: ‘Maak je geen zorgen. Ze loopt stage.’ Ik voel me opgelucht en opgelaten tegelijkertijd. We worden over enkele minuten de zaal binnen geroepen.

Het kwaad aanschouwen

Ik ben hier omdat de rechtbank onder andere een plaats is waar het streven naar rechtvaardigheid in de praktijk wordt gebracht: de beteugeling van het kwaad. Ik wil het kwaad aanschouwen om ervan te kunnen leren. Ik wil zien en horen hoe de rechtbank, als onderdeel van de Nederlandse rechtstaat, een balans probeert te vinden tussen de rechten van het slachtoffer, de dader en de samenleving.

Ik verbaas me over het feit dat de meeste zittingen in de meervoudige kamer van de rechtbank

openbaar zijn. De meervoudige kamer behandelt complexere zaken met een strafeis van minimaal twaalf maanden gevangenisstraf. Zaken waar kinderen bij betrokken zijn, zijn besloten. Natuurlijk is de transparantie van de rechtbank positief, omdat we de mogelijkheid moeten hebben om een van de machtigste instituten van onze samenleving te kunnen controleren. Daarnaast denk ik dat het belangrijk is dat misstanden aanschouwd kunnen worden om ervan te kunnen leren. Desondanks heb ik ook het gevoel dat ik iets zie wat zo kwetsbaar is dat het eigenlijk niet voor mijn ogen en oren bestemd is.

Verstikkend

Daar zit ik dan met een notitieboek in de hand op de publieke tribune, omringd door de nabestaanden. Afstand en nabijheid wisselen elkaar af, omdat we de zitting aanschouwen vanachter een glazen ruit, terwijl de emoties van de nabestaanden om me heen voortdurend voelbaar zijn. De uitspraken van de betrokkenen krijg ik te horen via boxen die in iedere hoek van de tribune zijn geplaatst. Ben ik naar een serie aan het kijken of is dit de werkelijkheid? ‘Kijk die dikzak met zijn dunne beentjes’, zegt een man achter mij over een van de verdachten. De nabestaanden zijn de bevestiging dat ik me wel degelijk in de realiteit bevind. Haat en minachting vullen de ruimte. Het voelt verstikkend. Het lijkt alsof de nabestaanden enkel uit zijn op vergelding. De verdachten worden belachelijk gemaakt en uitgelachen.

Het valt me op dat de rechters alle aanwezigen op een menselijke wijze bejegenen, zowel slachtoffers als verdachten. ‘Hoe gaat het met u en wat doet het allemaal met u?’, vraagt de voorzitter aan Meneer R. ‘Ik vraag me dagelijks af wat me gedreven heeft’, antwoordt hij. Ik begin empathie te voelen voor de verdachte. Geeft zijn uitspraak blijk van een gewetensvolle houding? Bij deze gedachte sta ik even stil. Tijdens de zitting

stelt de rechter gerichte vragen die een beroep doen op het geweten en reflectievermogen van de verdachte: ‘Ligt u er ’s nachts wakker van?’ De strategie voelt enigszins naïef. Kan de verdachte niet even goed veinzen dat hij zich schuldig voelt?

Vervolgens word ik weer de andere kant van de ruimte in geslingerd. De nabestaanden doen een beroep op hun spreekrecht. Het spreekrecht is het recht van een slachtoffer of nabestaande om tijdens de terechtzitting gehoord te worden. De moeder en dochter komen aan het woord. Het resulteert in een mengeling tussen een afscheidsrede en een persoonlijke aantijging. ‘Kijk me aan laffe hond!’ schreeuwt de dochter, ‘Wie kan ik nu nog vertrouwen?’ Het doel van het spreekrecht is de versterking van de positie van het slachtoffer tijdens het strafproces. Ik vraag me echter af wat de toegevoegde waarde is van een persoonlijke aantijging gericht aan de verdachte tijdens een zitting.

Ik bespeur een vorm van achterdocht bij mezelf jegens alle aanwezigen. Voel en denk je wel echt wat je zegt? Ik schrik van mijn vraag. Misschien komt het door de geënceneerde setting die recht probeert te doen aan ieders belang. Of omdat ik stiekem toch empathie voel voor alle betrokken partijen en verdwaald raak binnen mijn eigen beoordelingsvermogen? Een liquidatie lijkt makkelijk te bestraffen. Toch verlaat ik de rechtbank met een gevoel van verwarring. Tegenstrijdige gevoelens zoals empathie en achterdocht maken zich meester van mij. Plotseling kom ik tot de realisatie dat het op afstand makkelijk is om te stellen dat een genuanceerde en objectieve houding wenselijk is. De weerbarstige werkelijkheid daarentegen bewijst dat het niet zo simpel is als het lijkt. ▲

‘Tegenstrijdige
gevoelens zoals
empathie en
achterdocht
maken zich
meester van mij’

‘Veel misdaden hebben niet zoveel met **SLECHTHEID** te maken’

Okke Wisse werkt dagelijks met tbs-patiënten die vreselijke dingen hebben gedaan. Toch is hij het geloof in het goede in de mens niet verloren.

Door Leonoor van Aubel
Illustratie Anna Berkhout

Ik zie tegenwoordig meer vergelding dan vergeving. Waar komt dat vandaan denk je?

‘Vergelding zet de dader op afstand. Vergeving haalt hem/haar dichterbij. Ik snap dat de verontwaardiging, de angst, de walging of het slachtofferschap soms te groot zijn om op zoek te gaan naar de herkenbare, menselijke kanten van de dader. En toch geloof ik dat het het beste is voor iedereen. Hoewel er met sommige medemensen iets heel fundamenteel mis is (denk bijvoorbeeld aan iemand zoals Dutroux), probeer ik altijd bij delict-verhalen te bedenken: wat kan ik herkennen en waarom is het bij deze mens die tegenover mij zit zoveel meer uit de hand gelopen dan bij mij? Ik denk dat het me veel oplevert oog te hebben voor de overeenkomsten tussen mij en mijn gesprekspartner in de kliniek. Ik leer er veel van en kan ze op die manier beter nabij zijn en helpen te veranderen.’

De Russische schrijver Tsjechov zei: ‘De mens zal beter worden als je hem toont hoe hij is.’ Maar ik snap best dat zo’n rationele houding het bij veel mensen niet wint van de emoties.

‘Niet ieder slachtoffer wenst (alleen maar) vergelding. Je kunt ook leven met groot onrecht zonder vergelding – ik zie dat mensen met regelmaat doen.’

‘Sterker nog, vergelding is denk ik helemaal niet onze voorkeursoptie. Als het even kan hebben mensen de neiging te zoeken naar herstel en verzoening. Vergeving kan daarbij helpen. Ik versta onder vergeving dat je niet alleen door de bril van de misdaad naar een dader kijkt, maar ook oog hebt voor wat er nog meer aan hem te zien en te beleven valt. In onze mega-samenleving, individualistisch en anoniem, neigen we bij gebrek aan beter tot vergelding. We weten niet hoe we tot herstel en verzoening kunnen komen en hopen soms dat we door middel van vergelding iets kunnen herstellen. Meestal ten onrechte denk ik. Vergelding levert bar weinig op.’

‘In de moderne stedelijke en vaak anonieme samenleving ben je minder afhankelijk van elkaar en kunnen mensen makkelijker verstoten worden. In de tijd dat we als mensen in kleinere gemeenschappen samenwoonden, was uitstoting een zeldzaamheid. Er werd geprobeerd om akelige dingen tot een oplossing te brengen binnen de gemeenschap. Mensen hadden elkaar nodig. Alleen als het echt niet anders kon, gaf je iemand definitief op.’

Enorme kracht

‘Ik denk dat we in de publieke reactie op geweld te weinig bedenken dat geweld onderdeel is van de manier waarop we als mensen van nature met elkaar omgaan. Uiteraard kan geweld woede en verontwaardiging oproepen en is het goed om gewelddadigheid te beteugelen. Maar de heftige reacties als er in onze ongekend veilige samenleving iets gebeurt, kan ik niet altijd volgen. Alsof we denken dat we in het paradijs leven. Waarom leren we onze kinderen niet

wat beter dat ook agressie, geweld, dood, ziekten en allerlei afwijkingen in het leven voorkomen? Als je dat van jongs af aan weet, kun je je er later beter toe verhouden, denk ik.’

‘Tegelijkertijd geloof ik dat mensen helemaal niet zo gewelddadig zijn en er vooral op gericht zijn om het goed met elkaar te hebben. Dat is een enorme kracht in mensen. In zijn bestseller *De meeste mensen deugen* laat Rutger Bregman keer op keer zien hoezeer mensen sociale wezens zijn die elkaar het liefst welwillend tegemoetkomen. De drang om ons te verbinden met anderen is ons van nature gegeven. We hebben die verbinding zelfs hard nodig. We redden het niet in ons eentje. Daarom kan het zo ernstig misgaan als verbinding, geruststelling en inbedding er niet zijn. Veel misdaden hebben denk ik niet zoveel met slechtheid te maken, maar vooral met een gebrek aan essentiële dingen die mensen nodig hebben om met zichzelf en anderen om te gaan

in het leven. Bijna alle problemen waar we in een tbs-kliniek mee te maken krijgen, zijn in essentie identiteits- en verbingsproblemen.’

‘Het vermogen om je met anderen te verbinden is een ingewikkeld leerproces. De levensverhalen van onze patiënten zijn zelden vrolijk. Meestal hoor je dat er al vroeg iets ontbrak aan de verbinding met andere mensen. Hoe meer gemankeerd de mens op dat gebied is, hoe groter de kans dat er wat misloopt. Soms wordt een ander daar slachtoffer van, soms de persoon zelf en soms allebei.’

Geloof jij dat je een mens moreel kunt herstellen, weer van een goed functionerend geweten kunt voorzien bijvoorbeeld?

‘We zijn als mensen niet gedetermineerd. We kunnen ons telkens opnieuw verhouden tot wat ons is overkomen, wat ons is gegeven, onthouden en ontnomen. Mijn werk is om mensen te helpen zich te verhouden tot zichzelf en het leven.

Mensen hebben de neiging om steeds maar weer hetzelfde te blijven denken en doen. Maar ik denk dat we onszelf telkens opnieuw kunnen verhouden tot ons eigen levensverhaal. Dat gebeurt als we ons verhaal opnieuw (en altijd weer anders) (her) vertellen. Daarom luister ik aandachtig naar die verhalen en stel ik er vragen bij. Mensen kunnen wel wat hulp gebruiken als ze proberen uit de ingesleten patronen te komen en zichzelf als het ware te vergeven. Op een andere manier naar jezelf kijken is het begin van daadwerkelijke verandering.’

Okke Wisse

61 jaar

ACHTERGROND: protestants geestelijk verzorger in het gevangeniswezen.

HUIDIGE FUNCTIE: algemeen geestelijk verzorger in de Van der Hoeven Kliniek te Utrecht (tbs).

Iemand vergeven, wat is dat eigenlijk? En hoe doe je dat? Filosoof Joachim Duyndam, hoogleraar Humanisme en Filosofie, schreef op ons verzoek een handleiding. ‘Dader en slachtoffer gaan samen *terug in de tijd*, om de *betekenis* van de misstap in het verleden voor het heden zodanig te veranderen dat de relatie weer toekomst heeft.’

Door Joachim Duyndam
Illustratie Anna Berkhout

Wat is vergeving, en wat is het niet? Wanneer is vergeving mogelijk, en wanneer niet? Vergeving kan worden beschouwd als een speciale vorm van verzoening. Terwijl verzoening in het algemeen op allerlei soorten van conflicten betrekking kan hebben – van groot tot klein – gaat het bij vergeving vrijwel altijd om ernstige feiten: leed dat iemand is berokkend, letsel of schade die iemand is aangedaan, vernedering, mishandeling, verkrachting. De filosofen Emmanuel Levinas (1906-1995) en Hannah Arendt (1906-1975) hebben diepgaand en belangrijk over vergeving geschreven. Beide denkers benadrukken hoe moeilijk vergevingsprocessen kunnen zijn. Dat vergeving niet altijd lukt en dat voor vergeving de betrokkenheid van twee partijen essentieel is: slachtoffer én dader.

In dit artikel, gebaseerd op het denken van Levinas en Arendt, inventariseer ik een aantal voorwaarden en stappen die naar mijn idee nodig zijn voor een succesvol proces van vergeving. Ik presenteer de bedoelde voorwaarden voor vergeving schematisch als stappen die in een vergevingsproces gezet moeten worden wil het tot vergeving kunnen komen. De enigszins stellige vorm waarin deze stappen zijn geconcipieerd, laat onverlet dat het hier om een bediscussieerbaar *standpunt* gaat, en niet om onfeilbare evidenties. Dit artikel is dan ook uitdrukkelijk bedoeld als discussiestuk.

EEN HANDLEIDING

VERGEVEN

Definitie

Het vergevingsproces is een complex gebeuren waarbij tenminste twee handelende subjecten betrokken zijn, meestal dader en slachtoffer genoemd. Hoewel ook collectieven partij in een vergevingsproces kunnen zijn, wordt met dader en slachtoffer doorgaans naar individuele personen verwezen.

Als het vergevingsproces tussen dader en slachtoffer slaagt, culmineert het in de eigenlijke vergeving. Dit gebeurt als het slachtoffer de vergeving tegenover de dader *uitsprekt*: “Ik vergeef het je.” Dit uitspreken van de vergeving door het slachtoffer tegenover de dader is essentieel. Vergeving is namelijk een zogeheten ‘performatieve taalhandeling’. Net zoals het uitspreken van een belofte of ‘ik open de vergadering’ door de voorzitter, verwijzen performatieve uitspraken niet zozeer naar een handeling, maar vormen zij *zélf* de handeling.

Stappen te zetten door de dader

De dader vraag het slachtoffer om vergeving. *Mogelijk obstakel:* de dader wil of durft niet om vergeving te vragen. Hij/zij is bang voor de afhankelijke positie waar in hij/zij dan terecht komt ten opzichte van het slachtoffer (wat inderdaad zo is). Hij/zij is bang dat de vergeving geweigerd wordt.

De dader erkent de misstap als misstap, beseft zijn aandeel en neemt de verantwoordelijkheid voor de misstap op zich. *Mogelijk obstakel:* de dader voert excuses aan, bijvoorbeeld door de schuld van de misstap bij het slachtoffer te leggen.

De dader geeft de misstap openlijk toe tegenover het slachtoffer. *Mogelijke obstakels:* de dader erkent de misstap alleen innerlijk. Of meent dat hij zichzelf kan vergeven.

De dader heeft spijt van zijn misstap en toont wroeging. *Mogelijk obstakel:* als de dader zijn daad onaangedaan erkent en bekent, beschouwt hij deze niet (echt) als misstap, en kan er geen vergeving volgen.

De dader belooft een dergelijke misstap in de toekomst niet meer te begaan. *Mogelijk obstakel:* Zie complicatie 1 bij blok 7.

Samen teruggaan in de tijd

Vergeving is dus het helen van de *breuk* die door de *misstap* in een *relatie* is ontstaan. Niet door de misstap ongedaan te maken, want hoe zou dat kunnen? Ook niet door de misstap te verzwijgen of te verdringen, laat staan te vergeten. Maar door als dader en slachtoffer samen *terug te gaan in de tijd*, naar het moment of de periode van de misstap, om de *betekenis* van de misstap in het verleden voor het heden zodanig te veranderen dat de relatie weer toekomst heeft. Dit teruggaan in de tijd om de betekenis van de misstap te veranderen, gebeurt via de hierna te bespreken stappen, respectievelijk te zetten door de dader (4) en door het slachtoffer (5), binnen de daarna te noemen randvoorwaarden (6). Als het dader en slachtoffer lukt om die stappen te zetten, culmineert het vergevingsproces zoals gezegd in het uitspreken van de vergeving door het slachtoffer. Dit is de laatste en beslissende stap, die de voorgaande stappen in het vergevingsproces completeert en de vergeving voltrekt.

De prelude

Misstap en tolerantiedrempel

Aan een vergevingsproces gaat altijd iets vooraf. Iemand – de dader – heeft iemand anders – het slachtoffer – iets ernstigs aangedaan. Dit ernstigs, de *misstap* genoemd, kan uiteenlopen van een belediging, vernedering of een trouwbreuk, tot aan psychische en lichamelijke schade en geweld. De ernst van de misstap hangt samen met een tolerantiedrempel, die mede cultureel bepaald is. Als men bijvoorbeeld in een drukke straat per ongeluk iemand aanstoot, zegt men sorry of pardon. Hoewel sorry en pardon als rudimentaire vragen om vergeving beschouwd kunnen worden, blijven dergelijke incidenten normaal gesproken ruimschoots onder de gangbare tolerantiedrempel, in tegenstelling tot eerdergenoemde, ernstigere misstappen. Dat sommigen echter tegenwoordig de kleinste aanleidingen in het sociale verkeer als krenkend ervaren, en er met agressie op reageren, zegt dus iets over onze cultureel bepaalde (individuele) tolerantiedrempel.

Breuk in de relatie

De misstap heeft een *breuk* teweeggebracht in de *relatie* die dader en slachtoffer voordien hadden. Een breuk kan betekenen dat het vertrouwen geschonden is, dat er geen wederzijds respect meer is, dat de onderlinge communicatie verstoord is of dat het contact zelfs helemaal is verbroken. Daarbij kan het om elke vorm van relatie gaan: familie, vrienden, collega's, burens, zakelijke partners enzovoort. Maar ook – en misschien wel juist – om (machts)ongelijke relaties, zoals die tussen ouders en kinderen, docenten en studenten, leidinggevend en ondergeschikten.

‘The sad truth of the matter is that most evil is done by people who never made up their minds to be or do either evil or good.’

Hannah Arendt in *The Life of the Mind*, p. 180.

5

Stappen te zetten door het slachtoffer

Het slachtoffer spreekt de dader op zijn misstap aan (met bijvoorbeeld een verwijt of een beschuldiging). *Mogelijk obstakel:* Het slachtoffer wil de dader in stilte vergeven, zonder dat er iets wordt uitgesproken en zonder dat de dader het hoeft te weten.

Het slachtoffer neemt de misstap serieus, realiseert zich de pijn en de gekwetstheid die er het gevolg van zijn. *Mogelijke obstakels:* het slachtoffer bagatelliseert de misstap; schuift de pijn van zich af of verdringt deze; of verbergt dit alles achter ‘begrip’ voor de dader.

Het slachtoffer wacht met het uitspreken van de vergeving totdat de dader om vergeving vraagt. *Mogelijke obstakels:* het slachtoffer wil de dader vergeven zonder dat deze erom vraagt. Of het slachtoffer lokt de vraag om vergeving bij de dader uit.

Aanvullende randvoorwaarden

- Er is een duidelijke en onverwisselbare rolonderscheiding tussen dader en slachtoffer; beiden kunnen elkaars stappen niet van elkaar overnemen.
- Dader en slachtoffer interpreteren de aard en de ernst van de misstap en de context ervan in belangrijke mate op dezelfde manier, anders kan het niet tot vergeving komen.
- Het vergevingsproces vereist een juiste *timing*. Dit is praktisch gezien een van de moeilijkste voorwaarden: de stappen moeten op het juiste moment gezet worden, niet te vroeg maar ook niet te laat. Een te snel gevraagde vergeving is onge-loofwaardig, een te snel gegeven vergeving heelt niet. Maar het kan ook te laat zijn voor vergeving: de vergiftigende werking van de misstap is te groot geworden, of de betrokkenen kunnen elkaar niet meer bereiken, bijvoorbeeld omdat zij uit elkaar gegroeid zijn.
- Het slachtoffer spreekt de vergeving uit in vrijheid en heeft de vrijheid de dader vergeving te weigeren. Morele of fysieke druk op het slachtoffer om te vergeven maakt deze waardeloos.

9

Het lukt niet altijd

Bij vergeving omtrent misstappen, krenkingen en verwijten giert het doorgaans van de emoties. Dit stappenplan is niet zozeer een reductie tot de ratio, maar is vooral bedoeld om in de emoti-onele chaos die vergeving met zich meebrengt enige ordening en overzicht aan te brengen.

Dader en slachtoffer kunnen nog zo bereid zijn om tot vergeving te komen, daarbij alle voorwaarden vervullen en de te onderscheiden stappen zetten, maar of het echt tot vergeving komt, is onzeker. Juist omdat vergeving veran-dering inhoudt, is het niet op voorhand zeker dat het lukt. Dit laatste mag gelezen worden als een waarschuwing tegen te hooggespannen ver-wachtingen ten aanzien van vergeving. Maar dat mag geen reden zijn het niet te proberen.

8

De resultaten van een gelukte vergeving

De misstap wordt zoals gezegd niet ongedaan gemaakt, maar verandert van betekenis: de misstap in het verleden oefent niet meer zijn destructieve werking uit op het heden. Het voltrekken door het slachtoffer van de vergeving – nadat alle stappen zijn gezet – heelt de breuk die door de misstap van de dader werd geïnitieerd.

De belofte van beterschap draagt eraan bij dat de relatie weer toekomst heeft.

De vergeving heeft de relatie veranderd. Soms heeft de vergeving de relatie zelfs verbeterd. Het contact, het vertrouwen, het respect en de com-municatie zijn niet alleen hersteld, maar zijn bo-ven het oude niveau uitgestegen. Levinas spreekt in dit verband van *felix culpa*, een ‘gelukkige schuld’: dankzij de schuld die kon worden verge-ven is de relatie op een hoger niveau gekomen.

Deze verandering betekent dat vergeving verder gaat dan de vereffening van schuld door het recht, maar deze uiteraard niet overbodig maakt.

7

Mogelijke complicaties

De volgende complicaties bemoeilijken het vergevingsproces: Misstappen staan vaak niet op zichzelf, maar maken deel uit van een patroon (een patroon van onderdruk-king, overspel, fysiek geweld binnen een huwelijk, seksueel misbruik, vernedering van een ondergeschikte door zijn chef, familievets, pesten, discriminatie, enzovoort). Vergeving heeft in zulke gevallen niet betrek-king op één afzonderlijke misstap – wat al moeilijk genoeg is – maar op een reeks van misstappen.

In veel situaties waarin een dader een slachtoffer iets heeft aangedaan, incidenteel of patroonmatig, is sprake van een dubbele dader-slachtoffer-structuur. Dat wil zeggen dat als A dader is ten opzichte van B er vaak ook een andere misstap is waarbij B de dader is ten opzichte van A. Deze tweede misstap, ook al is zij een gevolg van de eerste, is een andere, met een andere dader en een ander slachtoffer. Het onderkennen van deze dubbele dader-slachtoffer-structuur impliceert niet dat de dader ‘eigenlijk’ ook slachtoffer zou zijn (van dezelfde misstap), evenmin impliceert het een *blaming the victim*, maar het betekent dat er bij een dubbele dader-slachtoffer-structuur twee *verschillende* vergevingsprocessen aan de orde zijn. Deze complicaties kun-nen soms, beter dan door de betrokkenen zelf, worden onderkend door een relatieve buitenstaander zoals een *mediator* of een geestelijk verzorger.

‘De ZAAK-DUTROUX legt de diepgewortelde twijfel van een onzekere samenleving bloot’

Martin, Lelièvre, Nihoul – in Nederland zul je vaak moeten uitleggen wie dat zijn. In België niet, daar noemt niemand de komende generaties zijn kind nog Marc. De misdaden van Dutroux en zijn handlangers in de jaren tachtig en negentig creëerden een nationaal trauma en legden een gevoelige zenuw bloot van diepgeworteld wantrouwen in het moreel functioneren van de Belgische samenleving. Het waren niet alleen het misbruik en de moord van de meisjes die België schokten, maar ook het slechte politieonderzoek en het uitermate stroperige juridisch proces dat volgde. Beiden vormden bovendien een belangrijke voedingsbodem voor allerlei complottheorieën. Inclusief verbanden met andere dramatische gebeurtenissen, zoals de moord op politicus Cools en het geweld van de Bende van Nijvel. En nog steeds is voor veel Belgen de kous niet af, omdat veel vragen waarschijnlijk nooit beantwoord zullen worden.

Meer dan we in Nederland vaak beseffen, deed (en doet) de zaak-Dutroux België pijn. Schrijfster Kristien Hemmerechts en regisseur Julie Van den Berghe over de impact van Dutroux en Martin op de Belgische samenleving. **Door Stan van Herpen**

Angstcultuur

Julie Van den Berghe, zelf een tiener toen Dutroux op 13 augustus 1996 werd gearresteerd: ‘Mijn jeugd is erdoor aangetast. Je kunt het je bijna niet voorstellen, maar er heerste van de een op de andere dag een angstcultuur. Ik had dezelfde leeftijd als de slachtoffers en mocht plots niet meer met de fiets naar school.’

Kristien Hemmerechts: ‘We hadden door eerdere affaires al het gevoel dat er iets helemaal verrot was in de Belgische samenleving. Maar nu werd het een soort angstpsychose, er ontstond een wijdverbreid gevoel van paranoia, mede

door het slechte politieonderzoek.

Dutroux zou in opdracht hebben gehandeld, als onderdeel van een pedofiel netwerk dat tot in de hoogste regionen van de Belgische samenleving zou reiken. En toen kon hij ook nog ontsnappen... Het land stond op z’n kop en was feitelijk stuursloos die jaren.’

Zondebok

De storm is gaan liggen, maar er hoeft maar iets te gebeuren en ze laait weer op. Bij de vrijlatingen van Michelle Martin (in 2012) en Michel Lelièvre (december 2019) bijvoorbeeld. En bij de publicatie van het boek van Kristien Hemmerechts in 2014. Van den Berghe:

‘Mensen voelen zich nog steeds geroepen er iets van te vinden. Anders ben je geen goed burger. De zaak Dutroux legt ook een diepgewortelde twijfel bloot van een samenleving die zich al lange tijd onzeker voelt. En een zondebok vond in Dutroux. Een zondebok waar men zich vervolgens op een soort vreemde manier aan probeert op te trekken.’

Hemmerechts: ‘Niet iedereen zal zich het realiseren, maar er is ook sprake van een gezamenlijk schuldgevoel denk ik. Jarenlang keken die twee kleine kopkes van Melissa en Julie ons vanaf de affiches aan. Telkens als ik bij het schrijven van mijn boek aan die meisjes dacht, werd ik er zelf ook bijna ziek van. Dat zoiets in onze Belgische samenleving kon gebeuren. En dat we niet hebben ingegrepen. Dat is geen rationele reactie natuurlijk, want we wisten niet dat ze daar ergens in een kelder zaten. Maar je maakt onderdeel uit van een samenleving waarin dit mogelijk is.’ ▲

Advocaat Clemens de Bont:

‘Zelfs Dutroux verdient in principe een TWEEDE KANS’

Verdient ieder mens een tweede kans? Clemens de Bont – veertig jaar advocaat, tegenwoordig mediator – vindt van wel. ‘Je moet iedereen het voordeel van de twijfel geven.’ **Door Leonoor van Aubel**

‘Toen we nog iets minder beschaafd waren, hingen we criminelen op. Verdrongen we ze. Gebruikten we de elektrische stoel. Hakten we ze de kop of een hand af. Tegenwoordig zijn we gelukkig humaner. Heeft de rechter bijvoorbeeld aandacht voor de persoonlijke omstandigheden van de dader, zoals zijn thuissituatie, achtergrond en opvoeding. We hebben de neiging om mensen die slechte dingen hebben gedaan, als helemaal slecht te zien. Maar een misdadiger is, naast het feit dat hij een misdadiger is, ook gewoon een mens.’

‘Je moet iedereen het voordeel van de twijfel geven. Behalve als iemand geestelijk zo ver heen is, dat hij een gevaar voor de samenleving blijft. Kijk, Dutroux zal heel veel moeite hebben aan te tonen dat hij weer normaal kan functioneren in de samenleving. Maar wanneer vast zou staan dat meneer Dutroux in de fout is gegaan vanwege een weeffout in zijn hoofd, en je kunt nog iets aan die weeffout doen, dan verdient zelfs hij in principe een tweede kans.’

‘En ja, dat zal tot veel maatschappelijke verontwaardiging leiden. Maar degene die Fortuyn heeft doodgeschoten is inmiddels ook weer op vrije voeten. Dan kun je wel zeggen ‘dat mag niet’, maar hoezo mag dat

niet? Die man heeft zijn straf uitgezeten. Als jij je straf hebt uitgezeten, een straf vastgesteld door een onafhankelijk rechter, moet je weer de maatschappij in kunnen – behoudens omstandigheden die dat verhinderen, zoals geestelijke aandoeningen. Zo beschouwd heeft iedereen in principe recht op een tweede kans.’

Recht van het slachtoffer

‘Maar er is ook nog zoiets als het recht van het slachtoffer waar je rekening mee moet houden. Dutroux en Martin hebben erg veel maatschappelijke onrust veroorzaakt. Hen een tweede kans geven betekent waarschijnlijk dat de slachtoffers en de samenleving zich tekortgedaan voelen. En het kan ook gevaarlijk zijn voor de dader zelf. Omstanders kunnen het recht in eigen hand nemen. Al die aspecten moet je laten meewegen.’

Volgens De Bont spelen de media een grote rol in het creëren van maatschappelijke onrust. De media zouden veel vaker een meer genuanceerd beeld moeten schetsen van een delict of een dader. ‘Niemand wordt er beter van als het slachtoffergeluid te veel door de media wordt aangedikt of de misdaden te nadrukkelijk en bij herhaling worden aangevoerd.’

Tweede kans: resocialisatie

En dan blijkt de uitvoering van een tweede kans in de praktijk lang niet altijd eenvoudig. Iemand die zijn straf heeft uitgezeten, moet vervolgens ook de mogelijkheden hebben om te resocialiseren.

‘Ook hier geldt weer: het gaat niet aan om dan uitvoerig iemands misdaden te blijven herhalen en onder de aandacht te brengen. Daarmee wordt de resocialisatie gehinderd.’

Natuurlijk, verdriet en woede bij slachtoffers kunnen vaak niet worden weggenomen door een straf, en vaak blijft het idee hangen dat een dader niet ‘zijn verdiende loon’ heeft gehad. Maar daar ligt ook een taak bij het Openbaar Ministerie en de rechterlijke macht, vindt De Bont. ‘Daar mag men vaak wel wat duidelijker uitleggen waarom er voor een bepaalde strafeis én strafmaat is gekozen en hoe men daartoe is gekomen. Op die manier wordt duidelijker dat het recht heeft gezegevierd. Dat maakt het misschien ook wat makkelijker voor slachtoffers en samenleving om in een straf te berusten.’ ▲

Clemens de Bont leerde van zijn vader dat hij ieder mens op dezelfde manier tegemoet moet treden. ‘Ieder mens is even goed en slecht als jij’, zei zijn vader altijd. ‘Je praat met iedereen.’ ‘Ik probeer die opdracht al mijn hele leven toe te passen. Het werkt goed, ik kan met iedereen praten. Ik kijk niet naar de functie die iemand bekleedt, maar stel mezelf de vraag: ‘Wie is degene tegenover mij eigenlijk?’

Actuele speeldata vind je op hzt.nl

De voorstelling:

Regisseur Julie Van den Berghe en actrice Marie-Louise Stheins maken een theaterbewerking van het controversiële boek *De vrouw die de honden eten gaf* (2014) van Kristien Hemmerechts. Over Michelle Martin, ex-vrouw van Dutroux, uitgegeven twee jaar na de (voorwaardelijke) vrijlating van Martin. Hemmerechts probeert zich in Martin te verplaatsen op basis van feitelijke getuigenissen en documenten. Martin die, na een traumatische jeugd, toch moeder van drie kinderen werd, met een man als Dutroux.

Theo d'Or- en Gouden Kalf- winnaar Marie-Louise Stheins was van meet af aan gefascineerd door de roman van Hemmerechts en wilde de tekst op het podium brengen. In Julie Van den Berghe, winnaar van de Cutting-Edge-award voor *Een lolita*, vond ze een regisseur die de uitdaging aandurfde.

Credits

Spel & tekstbewerking: Marie-Louise Stheins | Regie & tekstbewerking: Julie Van den Berghe | Naar het boek van: Kristien Hemmerechts | Dramaturgisch advies: Piet Menu | Decor- en lichtontwerp: Niek Kortekaas | Muziek en geluidsonwerp: Kwinten Mordijck | Kostuumontwerp: Jolanda van de Ven | Performer: Indy Struik | Bewegingscoach: Janni van Goor | Technische coördinatie: Stan Bannier | Techniek: Tom Ijpelaar | Techniek: Arco Middendorp | Productie: Lysanne van Esch

Het Zuidelijk
en Julie Van den Berghe

De
VROUW
DIE DE
HONDEN
ETEN
GAF

MARIE-LOUISE
STHEINS Speelt

Naar het boek van
Kristien Hemmerechts

Kijk voor alle speeldata op hzt.nl

Het Zuidelijk Toneel maakt theater. En meer. Artistiek leider Piet Menu runt samen met een groep theatermakers uit Nederland en Vlaanderen vanuit Tilburg een veelkleurig theaterhuis.

Als initiator, curator en adviseur verzamelt hij de beste makers onder één dak. Ons werk staat in de wereld en de wereld maakt deel uit van ons werk. Ons centrale thema: de blik van De Ander. We bieden ons publiek vergezichten die ons via een omweg wat over onszelf vertellen. We richten ons op Nederland en Vlaanderen, met een bijzondere aandacht voor de eigen regio Noord-Brabant.

MAL

Colofon

Hoofdredactie: Leonoor van Aubel
Eindredactie: Stan van Herpen
Vormgeving: Janine Hendriks, Kaftwerk
Illustraties: Anna Berkhout, Nina van de Ven

**Het Zuidelijk
Toneel**